

**MAXSUS TA'LIM EHTIYOJIGA EGA O'QUVCHILARNING
PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI**

Buzrukova Xurshida Rustamxanovna
Xurshidabonu25@gmail.com.

Anotatsiya: Mazkur maqolada maxsus ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarning psixologik va pedagogik xususiyatlari, ularning rivojlanish jarayoniga ta'sir etuvchi asosiy omillar hamda individual yondashuvning zarurligi yoritilgan. Tadqiqotda o'quvchilarning bilish jarayonlari, emotsional-irodaviy holati, ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ ko'nikmalari va shaxs sifatida shakllanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Maxsus ta'lim jarayonida qo'llaniladigan differensial yondashuvlar, korreksion metodlar, qo'llab-quvvatlovchi pedagogik strategiyalar va hamkorlikdagi ta'lim tamoyillari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Maxsus ta'lim, Maxsus ta'lim ehtiyoji, Psixologik xususiyatlar, Pedagogik xususiyatlar, Individual yondashuv, Inkluziv ta'lim,*

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ С
ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ**

Бузрукова Хуришда Рустамхановна
Khurshidabonu25@gmail.com.

Аннотация: В статье рассматриваются психолого-педагогические особенности учащихся с особыми образовательными потребностями, основные факторы, влияющие на их развитие, и необходимость индивидуального подхода. Особое внимание уделяется когнитивным процессам, эмоционально-волевой сфере, социальной адаптации, коммуникативным навыкам и формированию личности учащихся. Широко освещены дифференциальные подходы, коррекционные методы, поддерживающие педагогические стратегии и принципы совместного обучения, используемые в процессе специального образования.

Ключевые слова: *Специальное образование, Особые образовательные потребности, Психологические особенности, Педагогические особенности, Индивидуальный подход, Инклюзивное образование,*

**PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL FEATURES OF STUDENTS WITH
SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS**

Buzrukova Khurshida Rustamkhanovna

Abstract: This article discusses the psychological and pedagogical features of students with special educational needs, the main factors affecting their development, and the need for an individual approach. The study pays special attention to the cognitive processes, emotional-volitional state, social adaptation, communicative skills, and the formation of students as individuals. Differential approaches, correctional methods, supportive pedagogical strategies, and principles of collaborative learning used in the process of special education are widely covered.

Keywords: *Special education, Special educational needs, Psychological features, Pedagogical features, Individual approach, Inclusive education,*

Kirish: Mustaqillikka erishilgandan keyin nafaqat ijtimoiy-siyosiy hayotda, balki ta'lim-tarbiya jarayonida ham jiddiy o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Endilikda ta'lim amaliyotida tarbiyalanuvchilarga bilimlarni tayyor holda berishdan voz kechilib, shakllanib kelayotgan yosh avlodning ma'naviyatini sog'lomlashtirish, ularni ijrochilikdan erkin ishtirokchi darajasiga ko'tarishning yangi-yangi yo'llari qidirilmoqda. O'qitishning asosiy ashyolari bo'lmish konsepsiya, ta'lim standartlari, dastur, darslik, metodik hamda o'quv qo'llanmalarni yangilash va takomillashtirish bilan birga ruxan sog'lom, aqlan barkamol, o'z fikri hamda qarashlariga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash ustuvorlik kasb etmoqda[1].

Yoshlar tarbiyasida bir xil fikrlaydigan yagona xulosaga keladigan avlodni shakllantirishdan voz kechilib, o'rniga ma'naviy sifatlarning yetakchiligi, tuyg'ularning injaligi, ko'ngil istaklari ustuvorligiga milliy an'analarga tayangan holda erishishga alohida diqqat qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[2] - deb ta'kidlab o'tganlar.

Shu o'rinda, ta'lim tizimidagi islohotlarning boshlang'ich nuqtasi bo'lib maktabgacha ta'lim tashkilotlari xizmat qilsa, boshlang'ich ta'lim jarayoni esa bolaning keyingi ta'lim shakllarini o'zlashtirishi uchun pillapoya rolini o'ynaydi. Yuqoridagi fikrlarni davom ettirib, boshlang'ich sinfda tahsil oluvchi bolalarning fiziologik, ijtimoiy, psixologik, ma'naviy holatini, mazkur yosh davriga xos bo'lgan xususiyatlarni inobatga olgan holda yondashish – bolaning shaxsiy kamolotga erishishiga zamin yaratadi. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar va o'smirlar ta'limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini

inobatga olgan holda maxsus ta'limning yo'nalishlari (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko'rishida va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar) bo'yicha korreksion ta'lim tashkil etilgan. Xalqaro miqiyosida ta'lim isloxotini demokratiyalashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o'zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o'zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi[3].

Maxsus ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilar — bu jismoniy, aqliy, ruhiy yoki sensor rivojlanishidagi turli xil cheklanishlar sababli o'qish, idrok etish, muloqot qilish yoki ijtimoiy moslashuvda qo'shimcha yordamga muhtoj bolalardir. Ularning psixologik va pedagogik xususiyatlarini chuqur o'rganish, to'g'ri yondashuvlarni ishlab chiqish hamda ta'lim jarayonini individuallashtirish zamonaviy inkluziv ta'lim tizimining eng muhim shartidir. Maxsus ehtiyojga ega bolalarda idrok jarayonlari sekinroq kechadi, ko'proq ko'rgazmali materiallarga tayanishni talab qiladi. Mavhum fikrlash ko'pincha qiyin bo'ladi, real vaziyatlar, jonli misollar orqali tushuntirish samaraliroq. Diqqatning barqarorligi past bo'lishi mumkin, diqqat tez chalg'ishi yoki qisqa vaqtga jamlanuvchi bo'lishi kuzatiladi. Ularning xotira faoliyati xam mexanik xotira nisbatan yaxshi bo'lsa-da, mantiqiy xotira sustroq kechadi. Mashg'ulotlar davomida takrorlash, bosqichma-bosqich mustahkamlash, o'quv jarayonida ko'p marotaba qaytarish yaxshi samara beradi.

Maxsus ehtiyojga ega bolalarda emotsional holat quyidagicha bo'ladi ko'pchilik o'quvchilarda o'ziga ishonchsizlik, tashqi bahoga ortiqcha bog'lanish, hadiksirash yoki xavotir holatlari uchraydi. Ba'zilar tez ranjiydi, boshqalari esa emotsiyalarni ifodalashda qiynaladi. Ijobiy rag'bat, maqtov va kichik yutuqlarni qadrlash ularning motivatsiyasini kuchaytiradi. Muloqot va ijtimoiy ko'nikmalar ham ularda birmuncha kamchiliklarni ko'rsatadi masalan, ayrim bolalarda nutq rivojlanishidagi kechikish, lug'at boyligining kamligi, gap tuzishdagi qiyinchiliklar bor. O'z fikrini aniq ifoda etmaslik, ijtimoiy vaziyatlarda moslashish qiyinligi kuzatiladi. O'qituvchi bilan ishonchli aloqa o'rnatilishi, guruhli o'yinlar, rolli mashg'ulotlar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Maxsus ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarga nisbatan quyidagilar muhim: Individual o'quv reja; O'quv materiallarini moslashtirish; O'quv tempi, hajmi va shakllarini moslashtirish; Har bir o'quvchining rivojlanish darajasiga qarab topshiriqlar berish. Mashg'ulotlar davomida o'quvchilarga motivatsiya berib turish yani ularni doimiy rag'batlantirib turish ijobiy natijalar beradi. Motivatsiya ko'pincha tashqi rag'bat bilan ta'minlanadi: maqtov, rag'batlantirish, vizual belgilar, kichik muvaffaqiyatlarning e'tirofi. Qiziqitiruvchi mashg'ulotlar, ko'rgazmali vositalar, interaktiv o'yinlar motivatsiyani oshiradi[5].

Ko'pchilik mamlakatlar "Segregatsiya" ta'limidan voz kechib imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiya jamiyatiga mansub bo'lgan integratsion ta'limni tadbiq qilishni lozim topdi. Keyinchalik inkluziv ta'limga o'tila boshlandi. Bu o'rinda

L.S.Vigotskiyning fikricha: “Maxsus maktablarimizning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o‘z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko‘r yoki aqli zaif bolaning asosiy e‘tiborini o‘zida mavjud bo‘lgan kamchiligiga qaratib barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo‘yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to‘sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o‘rniga odatda shunday ko‘nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi kuchayib u o‘z dunyosiga yanada chuqurroq sho‘ng‘ib ketadi”[4].

Sog‘lom bolani alohida ta‘limga ehtiyoji bo‘lgan bola bilan uyg‘unlashtirilishi maxsus ta‘limni keng doirada qayta ko‘rishning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qilishi kerak. O‘zbekistonda inklyuziv ta‘limning dolzarbligi shundaki alohida ta‘limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning yengil darajalilarini ham maxsus maktablarda ta‘lim olib kelayotganligidir. Vaholangki ular umumta‘lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta‘lim tarbiya olsalar jamiyatga tezroq integratsiyalashib keta oladilar. Shuni ta‘kidlash joizki, inklyuziv ta‘lim sharoitida bola sog‘lom tengdoshlari orasida bo‘lib oiladan ajralmagan holda ta‘lim-tarbiya olishga muayassar bo‘ladi. Shuningdek alohida ta‘limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning umumta‘lim tizimida ta‘lim olishining afzalligi shundaki ta‘limga sarflanadigan sarf harajat maxsus ta‘limga nisbatdan kamayadi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ‘ibot qilinayotgan inklyuziv ta‘lim strategiyasi, ya‘ni rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash masalasi O‘zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Inklyuziv ta‘lim (ingliz tilidan olingan bo‘lib, inclusive, inclusion– uyg‘unlashmoq, uyg‘unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma‘nolarini bildiradi) nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta‘limga muxtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko‘ra nogiron bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iktisodiy qiyinchiliklardan qat‘iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta‘lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta‘lim tizimidir[5]. Inklyuziv ta‘limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta‘lim olishini qo‘llaydi, va yutuqqa erishishiga yordam beradi. Yaxshi hayot qurishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta‘lim bu davlat siyosati bo‘lib nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli maxsus yordamga muhtoj bolalar va yoshlar uchun moslashuvchan va individuallashtirilgan yordam tizimidir. Barcha bolalarni teng ko‘rishni ko‘zda tutadigan ta‘lim. Ya‘ni millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o‘rni, manbai, moddiy va ma‘naviy ahvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo‘lishidan qat‘iy nazar barcha bolalarni teng ko‘rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko‘zda tutadigan ta‘limdir. Inklyuziv ta‘lim umumta‘lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo‘lgan ta‘limni joriy qiladi. Alohida ta‘limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar ta‘lim olishiga oid qo‘shimcha

moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta'lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'lim har xil ehtiyojli bolalarning ta'lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi (bir parallel sinfda 2 ta sinf tashkil qilinadi). Inklyuziv ta'lim turli ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta'limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta'limni tadbiq etishda dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa unda nafaqat alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar balki barcha bolalar yutadi. Inklyuziv ta'lim maktablari bolalarning bilim olish uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi[6].

Xulosa qilib aytganda: Maxsus ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari ularning individual rivojlanish jarayonini chuqur o'rganishni, ta'lim jarayonini moslashtirishni va har bir bola uchun shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni talab qiladi. Bunday o'quvchilarda idrok, diqqat, xotira, tafakkur va emotsional rivojlanish o'ziga xos tarzda kechadi. Shu bois ta'lim materiallarini soddalashtirish, ko'rgazmalilikdan keng foydalanish, takrorlash, rag'batlantirish va ijobiy psixologik muhit yaratish zarur.

O'qituvchi, psixolog, defektolog va ota-onalar o'rtasidagi tizimli hamkorlik maxsus ehtiyojga ega o'quvchilarning o'zlashtirishini oshiruvchi eng muhim omillardandir. Inkluziv ta'lim tamoyillarini — tolerantlik, moslashtirilgan ta'lim, multidissiplinar yondashuv, individual rivojlanish monitoringini to'g'ri joriy etish orqali bunday o'quvchilar jamiyatda o'z o'rnini topishi, ijtimoiy integratsiyalashuvi va kasbiy shakllanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" gi PF-6155-sonli Farmoni.
2. Shavkat Mirziyoyev "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". Toshkent. - M: "O'zbekiston". 2016.- B.120.
3. "Inklyuziv ta'limni joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlar va me'yoriy hujjatlar (so'nggi tahriri).2021-yil.
4. To'raqulov R., Qodirov R. Defektologiya asoslari.*O'quv qo'llanma*. – Toshkent.2003. - B.188.
5. Abdullayev A., Sharipova M. Inkluziv ta'limning pedagogik asoslari. *Darslik*. – Toshkent. 2007. - B.235.
6. Xolmatova M., Jo'rayev Sh. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodikasi. – TDIU, Tashkent.